

УДК 368.914:005

Малишко Є.О.

*викладач кафедри фінансів
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ РЕЗУЛЬТАТІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НПФ НА ВИБІР ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ НПЗ

ASSESSMENT OF FINANCIAL RESULTS FOR SELECTION NPF FINANCIAL STRATEGY REFINERY

АНОТАЦІЯ

Визначено основні актуальні питання розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Виділено структурні компоненти системи недержавного пенсійного забезпечення. Сформовано модель системи недержавного пенсійного забезпечення. За допомогою методу регресійного аналізу сформовано моделі впливу результатів фінансової діяльності недержавного пенсійного фонду (далі – НПФ) на вибір фінансової стратегії недержавного пенсійного забезпечення. Побудовано модель, яка в цілому статистично значуща, показує, що на чисту вартість одиниці пенсійних внесків впливає зміна кількості вкладників юридичних осіб, пенсійні внески та прибуток (збиток) від інвестування пенсійних активів.

Ключові слова: Пенсійний фонд України, недержавне пенсійне забезпечення, модель, структура, фінансова стратегія.

АННОТАЦИЯ

Определены основные актуальные вопросы развития негосударственного пенсионного обеспечения. Выделенные структурные компоненты системы негосударственного пенсионного обеспечения. Сформирована модель системы негосударственного пенсионного обеспечения. Благодаря методу регрессионного анализа сформировано модели влияния результатов финансовой деятельности негосударственного пенсионного фонда (далее – НПФ) по выбору финансовой стратегии негосударственного пенсионного обеспечения. Построена модель, что в целом статистически значима, показывает, что на чистую стоимость единицы пенсионных взносов влияет изменение количества вкладчиков юридических лиц, пенсионные взносы и прибыль (убыток) от инвестирования пенсионных активов.

Ключевые слова: Пенсионный фонд Украины, негосударственное пенсионное обеспечение, модель, структура, финансовая стратегия.

ANNOTATION

The main current issues of private pensions. Dedicated structural components of private pensions. Formed model of private pensions. Using the method of regression analysis formed models impact the financial performance of private pension funds to choose financial strategy of private pensions. A model that generally statistically significant and shows that the net value of pension unit affects changes in the number of depositor's entities, pension contributions and earnings (loss) from investment of pension assets.

Keywords: Pension Fund of Ukraine, private pension provision, model, structure, financial strategy.

Постановка проблеми. НПЗ базується на добровільній участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством [1].

Розвиток НПЗ є пріоритетним напрямом соціально-економічної реформи пенсійної системи, що проводиться в Україні. Ця реформа

дасть змогу підвищити рівень пенсійних виплат, диверсифікувати ризики пенсійної системи, розвинути сектор інституційних інвесторів з довгостроковими стратегіями, відсутність яких негативно впливає на стан фондового ринку України та економіки держави в цілому. Розвиток накопичувальної системи пенсійного забезпечення дасть можливість забезпечити приріст факторів виробництва, формування довгострокових інвестиційних ресурсів і, як результат, приведе до підвищення темпів зростання економіки [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування теоретико-методологічних засад розвитку НПЗ зробили такі вітчизняні учені, як Л.Б. Баранник, І.С. Бондарчук, С.В. Брагін, О.Г. Гупало, Н.М. Євтушенко, О.А. Землячкова, О.П. Коваль, Ю.К. Костюк, Ю.В. Кривобок, Т.В. Майорова, М.І. Мальований, О.В. Науменкова, Н.О. Небаба, В.В. Павлів, І.І. Приймак, С.О. Рибак, О.С. Семенова, Л.В. Стельмащук, І.М. Цуркан, В.В. Шапран, Н.В. Шевчук та ін.

Метою статті є оцінення впливу показників діяльності Недержавного пенсійного фонду на вибір фінансової стратегії недержавного пенсійного забезпечення.

Завдання цієї роботи полягає у встановленні найбільшого впливу на чисту вартість одиниці пенсійних внесків основних показників результатів діяльності недержавних пенсійних фондів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система соціального загальнообов'язкового пенсійного забезпечення з розвитком ринкової економіки стала неспроможною виконувати покладені на неї завдання. Тому постала потреба в реформуванні пенсійної системи, яка повинна здійснюватися за такими напрямками:

- розширення бази справляння страхових внесків;
- удосконалення фінансового стану Пенсійного фонду України;
- забезпечення середньо- та довгострокової стабільності пенсійної системи з поступовим переходом до посилення ролі накопичувальних складових частин пенсійної системи як фактора диверсифікації джерел доходів;
- забезпечення належного рівня заміщення заробітної плати пенсією та мобілізації довго-

строкових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації вітчизняної економіки [3].

Дослідження спрямоване на розв'язання проблем функціонування НПЗ, які визначені як першочергові в проекті «Про схвалення Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 року» [4]. Пріоритетними заходами щодо розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення є:

- визначення умов участі в НПЗ страхових організацій та банків;
- підвищення інституціональної спроможності суб'єктів НПЗ;
- проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з профспілками, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями;
- залучення організацій, які здатні до саморегуляції, до реалізації заходів щодо розвитку пенсійної системи.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи 2010–2017 рр.» від 14 жовтня 2009 р. [3] визначено завдання щодо формування ефективної та надійної системи НПЗ, а саме:

- запровадити міжнародні стандарти інвестиційної діяльності та звітності для суб'єктів системи накопичувального пенсійного забез-

печення визначити механізми корпоративного управління в системі НПЗ;

- активізувати участь роботодавців у системі НПЗ;

– здійснити додаткові заходи щодо захисту коштів учасників системи накопичувального пенсійного забезпечення від знецінення, втрат та інших ризиків з метою посилення довіри населення до системи накопичувального пенсійного забезпечення;

- провести заходи щодо впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– узгодити порядок оподаткування пенсійної виплати, що здійснюється один раз, з порядком оподаткування пенсій, які виплачуються з НПФ, на визначений строк.

Спеціалісти Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України, фахівці-економісти С.Б Брагін [5], І.В. Панченко [6], І.І. Приймак [7] вивчили проблему пенсійного забезпечення, визначили перспективні напрями розвитку НПЗ. З огляду на багатоаспектність функціонування фінансових установ слід активізувати роботу потенційних учасників, надати суб'єктам підприємництва

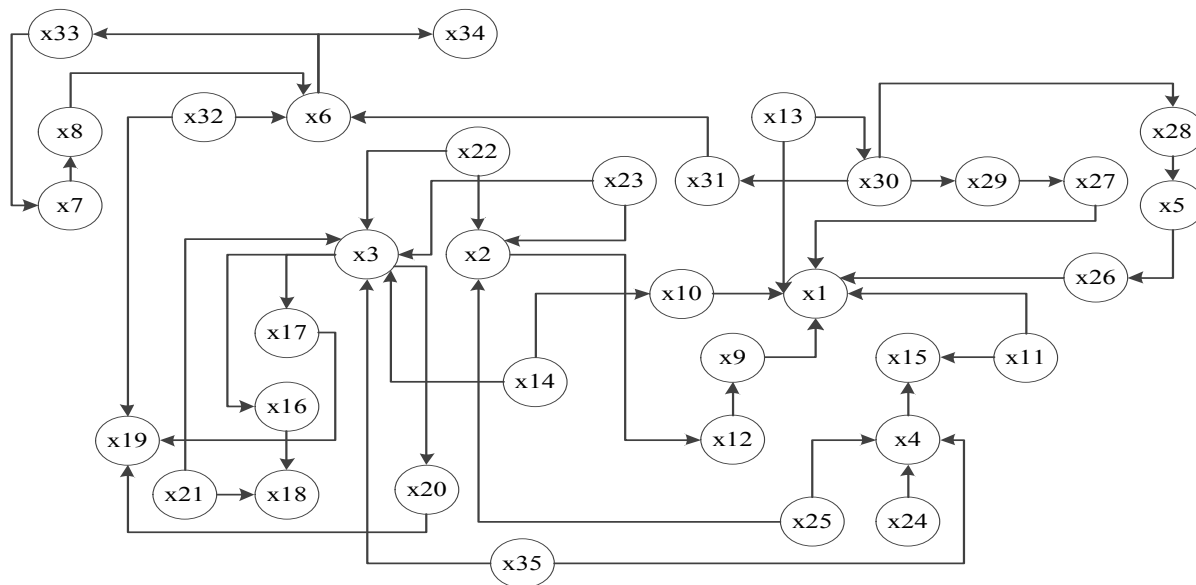

Рис. 1. Структурні компоненти системи НПЗ

Примітка: *x1* – рада Пенсійного фонду; *x2* – компанія з управління активами; *x3* – адміністратор НПФ; *x4* – зберігач НПФ; *x5* – НПФ; *x6* – пенсійні активи; *x7* – фінансові ринки; *x8* – доходи від операцій з цінними паперами; *x9* – договір про управління цінними паперами; *x10* – договір про адміністрування пенсійного фонду; *x11* – договір про обслуговування Пенсійного фонду; *x12* – пропозиції про внесення змін до інвестиційної діяльності фонду; *x13* – звітність про діяльність Пенсійного фонду; *x14* – звітність про діяльність адміністратора НПФ; *x15* – звітність про обслуговування Пенсійного фонду; *x16* – пенсійний контракт; *x17* – договір про виплату пенсії; *x18* – вкладник; *x19* – учасник; *x20* – адміністратор, який забезпечує здійснення виплат учаснику; *x21* – укладення контрактів від імені фонду з вкладником; *x22* – звіт про управління активами (КУА); *x23* – інформація про суму пенсійних внесків, що надійдуть до фонду на суму виплат, які будуть здійсненні за допомогою пенсійних активів; *x24* – розпорядження відповідно до інвестиційної декларації Пенсійного фонду щодо інвестування активів; *x25* – інформація про здійснення операцій з інвестування активів; *x26* – НПФ, що формується протягом 3-х місяців після реєстрації; *x27* – обрання ради Пенсійного фонду; *x28* – здійснення реєстрації НПФ засновниками; *x29* – збори засновників Пенсійного фонду; *x30* – засновники НПФ юридичні особи; *x31* – внески засновників юридичних осіб за допомогою підприємств; *x32* – внески учасників Пенсійного фонду; *x33* – витрати на придбання фінансових активів; *x34* – витрати за рахунок пенсійних активів; *x35* – розпорядження на перерахування коштів.

об'єктивну інформацію та розробити методики підтримки ухвалення рішення з вибору НПЗ. Це істотно прискорить упровадження НПЗ суб'єктами підприємництва.

У ході дослідження проблем розвитку та функціонування системи НПЗ постає питання визначення фінансової стратегії НПЗ суб'єктами підприємництва, що сприятиме підвищенню ефективності функціонування НПЗ, надійності та розширенню інвестиційних можливостей шляхом залучення українських інвестицій до НПФ та подальшого розвитку на ринку фінансових послуг.

На рис. 1 подано структурні компоненти системи недержавного пенсійного забезпечення.

Як видно з рис. 1, система НПЗ відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [8] складається з ради фонду, який є єдиним органом управління НПФ, що створюється для здійснення контролю за поточною діяльністю НПФ та вирішення основних питань його функціонування.

Для забезпечення ефективності діяльності НПФ користується послугами адміністратора, компанії з управління активами, банку-збері-

гача та аудитора на підставі відповідних договорів, які укладаються з ними радою фонду [9, с. 112–115].

Адміністратор у системі НПЗ забезпечує ведення персоналізованого обліку учасників Пенсійного фонду, укладення пенсійних контрактів, здійснення пенсійних виплат та складання звітності у сфері НПЗ.

Основним завданням зберігача Пенсійного фонду є ведення рахунків і депозитарна діяльність як зберігача цінних паперів. Операції управління активами щодо інвестиційної декларації Пенсійного фонду проводить компанія з управління активами. Моніторинг діяльності НПЗ здійснює незалежна неприбуткова організація – асоціація адміністраторів недержавних пенсійних фондів України. Тобто до основних напрямів діяльності асоціації також можна віднести розробку та розповсюдження методичних матеріалів про діяльність НПЗ, контроль, збір та аналіз звітної інформації, інформаційно-роз'яснювальну роботу з питань НПЗ.

Згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [8] НПФ – самостійна неприбуткова організація, що є одним

із суб'єктів НПЗ, метою якого є накопичення пенсійних внесків на користь своїх учасників, здійснення пенсійних виплат та управління активами пенсійного фонду [8, с. 2].

В Україні система недержавного пенсійного забезпечення в умовах ринкової економіки не привертає належної уваги до мотивації суб'єктів підприємництва. Виникає необхідність визначення пріоритетів недержавного пенсійного забезпечення суб'єктами підприємництва для забезпечення подальшого просування недержавних пенсійних фондів.

Основними привабливими факторами участі в системі НПЗ для працівників є можливість забезпечити стабільний матеріальний стан у майбутньому, надійне зберігання коштів, самостійне формування своєї пенсії. Основними стримувальними факторами є недовіра до недержавних пенсійних фондів, брак коштів, недостатність належної інформації, ризик втрати коштів.

Запропоновано сформувати модель системи недержавного пенсійного забезпечення, що дасть можливість розв'язати проблему розвитку НПЗ під впливом пріоритетів його фінансової стратегії, спираючись на Концепцію подальшого проведення пенсійної реформи 2010–2017 рр. та відповідні нормативно-правові документи, що в результаті задовольнятиме споживачів ринку фінансових послуг (див. рис. 2).

Як видно з рис. 2, подолання сучасних проблем у розвитку недержавного

Рис. 2. Модель системи НПЗ

пенсійного забезпечення можливе через пріоритети фінансової стратегії НПЗ.

Керівники підприємств найбільшу вигоду вбачають від участі в системі НПЗ – можливість матеріального стимулювання працівників через наявність «пенсійного пакета», а також інвестиційні можливості, залучення через НПФ кращих фахівців на ринку праці, зменшення бази оподаткування, формування позитивного іміджу підприємства. Виділено фактори, які стримують керівників від участі в НПЗ: недостатня поінформованість про систему НПФ та пенсійну реформу, недовіра

до НПФ, соціальна політика, що склалася на підприємстві.

Так, основним критерієм успішної діяльності НПФ є чиста вартість одиниці пенсійних внесків, яка визначається шляхом ділення чистої вартості активів пенсійного фонду на загальну кількість одиниць пенсійних внесків у фонд на день підрахунку [8].

Як правило у процесі аналізу економічної системи необхідно враховувати вплив на результативний показник не одного, а декількох незалежних факторів. Тому необхідно побудувати багатофакторну економетричну модель, у

Таблиця 1

Динаміка основних показників НПФ за 2012–2014 рр.

НПФ, роки	Чиста вартість одиниці пенсійних внесків, грн, (y)	Пенсійні внески, тис. грн, (x ₁)	Пенсійні виплати, тис. грн., (x ₂)	Зміна кількості вкладників юридичних осіб, осіб, (x ₃)	Зміна кількості вкладників фізичних осіб, ос., (x ₄)	Прибуток (збиток) від інвестування пенсійних активів, тис. грн, (x ₅)
«ПриватФонд»						
2012	3,00	3 783,42	738,53	4	19	2 108,22
2013	3,38	9 089,91	1 029,86	0	30	3 210,72
2014	4,25	9 275,12	1 934,83	0	810	9 642,17
«КНПФ НБУ»						
2012	2,74	149 767,35	15 393,43	2	17	142 282,58
2013	3,15	206 061,72	21 996,72	0	40	163 378,30
2014	3,36	175 431,39	78 594,16	0	383	178 996,18
НПФ «УкрсоцФонд»						
2012	2,17	863,21	34,45	0	0	176,23
2013	2,46	1 005,25	83,23	0	-2	900,08
2014	2,78	851,18	118,98	0	0	1 132,04
ВНПФ «Емерит-Україна»						
2012	1,95	1 010,30	3 098,56	0	3	7 716,96
2013	2,18	1 025,10	2 429,42	0	2	8 377,57
2014	2,67	999,66	2 345,82	0	18	17 975,57
НПФ «ВСІ»						
2012	1,94	3 166,29	2 284,54	1	76	-1 252,33
2013	1,63	3 254,35	2 132,27	0	-4	-4 665,89
2014	2,45	939,13	2 509,17	1	26	12 738,05
ВНПФ «Перший національний відкритий пенсійний фонд»						
2012	1,74	2 178,13	14 308,40	8	-2 424	8 838,61
2013	1,57	1 011,45	45 74,82	-10	-41	-10 730,74
2014	1,5	271,32	7 608,96	-5	-543	-4 297,67
НТ ВПФ «Соціальний стандарт»						
2012	1,72	1 115,76	1 723,03	-3	137	-2 156,10
2013	1,66	711,30	1 096,40	-2	-25	-602,88
2014	2,16	477,11	707,60	-9	-636	5 734,37
ВНПФ «Лаурус»						
2012	1,71	1 209,51	39,71	3	98	74,81
2013	1,80	405,17	16,76	0	25	240,89
2014	2,24	269,79	5,65	0	26	1 181,71
НТ «НКПФ ВАТ «Укркресімбанк»						
2012	1,65	9 145,95	3 014,40	0	0	7 940,79
2013	1,91	9 454,49	2 709,21	0	0	13 224,18
2014	2,09	10 787,23	4 241,27	-1	0	9 231,47
НТ «ВНПФ «Резерв Тернопілля»						
2012	1,63	44,99	11,23	0	-10	48,52
2013	1,83	50,67	17,84	0	-10	59,65
2014	1,79	99,88	22,93	0	-5	-12,19

які буде лише одна залежна змінна (y) та декілька незалежних змінних (x).

За допомогою програми Statistica ми провели розрахунки багатофакторної економетричної моделі, яка виглядає так:

$$y = a_0 + a_1 \times x_1 + a_2 \times x_2 + \dots + a_n \times x_m, \quad (1)$$

де y – чиста вартість одиниці пенсійних внесків;

x_1 – пенсійні внески;

x_2 – пенсійні виплати;

x_3 – зміна кількості вкладників юридичних осіб;

x_4 – зміна кількості вкладників фізичних осіб;

x_5 – прибуток (збиток) від інвестування пенсійних активів [10].

У ході дослідження багатофакторної економетричної моделі запропоновано характеристики реальних економічних об'єктів – НПФ. З метою встановлення впливу на показник чистої вартості одиниці пенсійних внесків (y) виділено такі фактори: пенсійні внески (x_1), пенсійні виплати (x_2), зміна кількості вкладників юридичних осіб (x_3), зміна кількості вкладників фізичних осіб (x_4), прибуток (збиток) від інвестування пенсійних активів (x_5).

З метою подальшого дослідження впливу на чисту вартість одиниці пенсійних внесків зазначених факторів запропоновано взяти дані за три роки та побудувати модель.

Далі розрахуємо модель впливу для десяти недержавних пенсійних фондів, які увійшли в рейтинги за чистою вартістю одиниці пенсійних внесків за 2012–2014 рр. як більші за рівень інфляції. Усі дані взяті з поданих звітів до Нацкомфінпослуг за результатами роботи 2012–2014 рр. (див. табл. 1).

Як видно з табл. 1, показник (y) – чиста вартість одиниці пенсійних внесків – протягом аналізованого періоду збільшується у виділених рейтингом НПФ. Проте фактор (x_5) – прибуток

(збиток) від інвестування пенсійних активів – показав від'ємні значення, а саме: у ВВПФ «ВСЕ», ВВПФ «Перший національний відкритий пенсійний фонд», НТ ВВПФ «Соціальний стандарт» та НТ «ВВПФ «Резерв Тернопілля». Спостерігалось збільшення фактора (x_1) – пенсійні внески, а саме: в «ПриатФонд», «КНПФ НБУ», НТ «НКПФ ВАТ «Укресімбанк» та в НТ «ВВПФ «Резерв Тернопілля».

У табл. 2 подано результати розрахунку моделі (1) для даних за період 2012–2014 рр.

Як видно з табл. 2, кількість спостережень дорівнює 30, коефіцієнт детермінації – 0,87. Це означає, що модель описує 87% частки дисперсії результативної ознаки, що пояснюється впливом незалежних змінних F – критерій Фішера, тобто $F_{\text{розрахункове}}$ дорівнює 37,86 відповідно до $F_{\text{табличного}}$, можна стверджувати, що добута модель правильна та відповідає статистичним даним. Після розрахунків здобуто таку модель:

$$y_3 = 2,181132 + 0,000008 \times x_1 + 0,000003 \times x_2 + 0,041084 \times x_3 + 0,000502 \times x_4 + 0,000014 \times x_5, \quad (2)$$

де x_2 – пенсійні виплати;

x_4 – зміна кількості вкладників фізичних осіб низькі

Далі виділимо їх із моделі (2) та побудуємо модель, у якій фактори матимуть сильний рівень зв'язку.

У табл. 3 подано результати розрахунку моделі, яку побудовано за результатами діяльності НПФ за 2012–2014 рр. із виключенням факторів x_2 та x_4 із моделі (2).

Як видно з табл. 3, F – критерій Фішера, тобто $F_{\text{розрахункове}}$ дорівнює 79,35 відповідно до $F_{\text{табличного}}$, модель правильна та відповідає статистичним даним. Рівень зв'язку між факторами високий.

Зазначено, що параметри моделі (див. табл. 3) отримано методом поетапного виклю-

Таблиця 2

Результати розрахунку моделі (1) згідно з даними 2012–2014 рр.

Параметр		Значення параметру		
Коефіцієнт множинної кореляції R		0,93801022		
Коефіцієнт детермінації R ²		0,87986317		
Скорегований коефіцієнт детермінації R ²		0,78086368		
Середньоквадратичне відхилення помилок		0,57494		
Спостереження		30		
Критерій Фішера – F		37,85723		
Рівень вільності		5–24		
p – ймовірність допущення помилки за критерієм Фішера		0,00005		
Критерій Дарбіна-Уотсона		1,313377		
Оцінення параметрів та значущість моделі				
Змінні моделі	Середньо квадратичне відхилення параметрів моделі	Значущість параметрів за критерієм Стьюдента	Ймовірність допущення помилки за критерієм Стьюдента	Рівень зв'язку
X ₁	0,000014	3,29740	0,018631	0,80
X ₂	0,000014	1,88405	0,096426	0,59
X ₃	0,035677	4,02863	0,001804	0,98
X ₄	0,000227	2,01073	0,068632	0,72
X ₅	0,000017	3,85247	0,008258	0,86

Таблиця 3

Результати розрахунку моделі (2) після виключення факторів x_2 та x_4

Параметр		Значення параметру		
Коефіцієнт множинної кореляції R		0,90075245		
Коефіцієнт детермінації R ²		0,81135498		
Скорегований коефіцієнт детермінації R ²		0,80012179		
Середньоквадратичне відхилення помилок		0,60998		
Спостереження		30		
Критерій Фішера – F		79,35772		
Ступені вільності		3–26		
p – ймовірність допущення помилки за критерієм Фішера		0,00000		
Критерій Дарбіна-Уотсона		1,187849		
Оцінювання параметрів та значущість моделі				
Змінні моделі	Середньо квадратичне відхилення параметрів моделі	Значущість параметрів за критерієм Стьюдента	Ймовірність допущення помилки за критерієм Стьюдента	Рівень зв'язку
X ₁	0,000013	3,793942	0,004864	0,80
X ₃	0,035869	4,565384	0,000709	0,98
X ₅	0,000015	4,287034	0,001752	0,86

чення змінних x_2 та x_4 з моделі (2). У результаті маємо таку модель:

$$y_4 = 2,121599 + 0,000006 \times X_1 + 0,022768 \times X_3 + 0,000012 \times X_5. \quad (3)$$

Побудовано модель (3), що в цілому статистично значуща та свідчить, що на чисту вартість одиниці пенсійних внесків впливає зміна кількості вкладників юридичних осіб, пенсійні внески та прибуток (збиток) від інвестування пенсійних активів. Тобто зі зміною пенсійних внесків (x_1), кількості вкладників юридичних осіб (x_3) та прибутку (збитку) від інвестування пенсійних активів (x_5) буде змінюватися величина чистої вартості одиниці пенсійних внесків.

Висновок. У результаті проведених розрахунків отримано чотири моделі під час вибору фінансової стратегії НПЗ суб'єктами підприємства та доведено, що модель (3) детально вказує на фактори впливу. Отже, пенсійна система є невід'ємною частиною соціальної політики в країні. Стимулювання населення державою здійснювати внески впродовж життя частково звільнить державу від соціальних виплат з державного бюджету та сприятиме диверсифікації їх у банки, страхові компанії та НПФ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
2. Внукова Н.Н. Оценка влияния уровня диверсификации портфеля активов на результаты деятельности негосударственных пенсионных фондов / Н.Н. Внукова, С.М. Рудак // Бизнес-Информ. – 2011. – № 2 (1). – С. 150–153.
3. Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-shvalennja-konceptsiyi-podalshogo-provedennja-pensiinoyi--doc369.html>.
4. Стратегія розвитку фінансового сектора України до 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ufin.com.ua/konceptcia>.
5. Брагін С.В. Недержавні пенсійні фонди на неефективному фондовому ринку: приклад України / С.В. Брагін // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 44–47.
6. Панченко І.В. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: стан і перспективи розвитку: [монографія] / І.В. Панченко. – К.: Управління розвитком, 2011. – 325 с.
7. Приймак І.І. Оцінка стану та прогноз розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні / І.І. Приймак, О.О. Коптюк // Інноваційна економіка. – 2012. – № 2 (28). – С. 46–50.
8. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
10. Топтунова Л.М. Дослідження однофакторної і багатфакторної регресії, аналіз часових рядів у системі STATISTICA 6: [навч. посібник для студ. екон. спец. вищ. навч. закл.] / Л.М. Топтунова, Л.В. Васильєва, О.А. Кльованік. – Краматорськ: ДДМА, 2008. – 122 с.